

Kone, luonto ja valistuksen paradoksit – Diderot Suomessa

■ Pekka Hongisto

Ranskalaisen valistusfilosofin Denis Diderotin (1713–84) 300-vuotissyntymäpäivän salonkia ”Kone, luonto ja valistuksen paradoksit” vietettiin Helsingissä 5.10. 2013. Tilaisuudessa puhuivat Timo Kaitaro, Jan Blomstedt, Teemu Ikonen ja Pekka Hongisto. Heistä kolme ensimmäistä on kirjoittanut väitöskirjansa Diderotista.

Timo Kaitaro kuvaili, miten hän kiinnostui Diderot’sta. Hänellä oli ensin tylsä ja kuiva kuva, missä tämä ajatteli ja pantiin mekaanisen materialismin lokeroon, mutta kun sai käsiinsä kirjan Diderot’n ”lumotusta materialismista” hän innostui. Diderot oli 1600-luvun materialismin keskeisiä kriitikoita, kun alettiin tutkia elottoman luonnon sijasta elollista luontoa ja miten elämä voi syntyä ikään kuin itsestään ”elävänä materiaana”.

Jan Blomstedt kertoi valistuksen paradokseista muun muassa siitä, miten Jumalan väliintuloa ei enää tarvita, jos oletetaan, että maailma toimii omien lakiansa mukaan. Järjen käytössä tulee pyrkiä luonnollisuuteen, koska liian tiukat normit ovat luonnottomia. Silti ei ole olemassa mitään luonnollista moraalialia eikä varsinkaan ”Diderot’n moraalialia”.

Kirjallisuustieteilijänä Teemu Ikonen oli kiinnostunut Diderot’sta kirjallisten tekstien tuottajana eli tekijänä, joka joskus tuntui oman tuottantonsa jumalalta. Ikonen kuvasi kiinnostavasti Dideron satiirihahmon Jaakko Fatalistin aktiivisuutta: vaikka kaikki olikin ylhäältä ennakolta määrättyä, ”ylös kirjoitettua”, hän oli kuitenkin paradoksaalisesti aktiivisempi kuin isäntänsä. Kuviteltu hallinta voidaan menettää hetkessä, mutta Diderot myöntää tämän iloisesti eikä sure asiaa. Diderot on nyt kuuluisampi kuin 300 vuotta sitten, mutta onko hän ajankohtaisempi?

Diderot’n ajatukseen siitä, miten romaani on täynnä totuuksia, mutta historia vain huo-

no romaani, itse jatkoin, että historia voi olla myös hyvä romaani ja viittasin tässä Joel Lehtosen *Henkien taisteluun*, joka on paitsi tulvillaan suoria lainauksia Diderot’lta myös tulvillaan Diderot’n henkeä.

Diderot, Snellman ja Kivi

Snellman tutki Tübingenissä 1840-luvulla ranskalaisia valistusfilosofejia tai materialisteja. Hän moitti usein Saksan tieteen ja filosofian abstraktisuutta, sen ”todellisuudelle vierautta”, ja ylisti sen vastakohtana ranskalaista ja englantilaista filosofiaa, jotka ovat pysytelleet todellisuuden lujalla maankamaralla: ”Nykyinen olotila ei voi jatkua ikuisesti eikä tiede yhä enemmän etäännytyä elämästä ja todellisuudesta. Sillä sellainen on ristiriidassa aikamme koko pyrkimyksen kanssa, joka tähtää kaikkien sivistyksen välimuuriin tasoittamiseen eikä niiden suurentamiseen... Kirjoittaessani valtio-oppia minua itseäni on mielestäni erikoisesti hyödyttänyt lukea ranskalaisten valistusmestareiden kirjoituksia... taito esittää syvästi ajateltua yhtä yksinkertaisessa ja käsitettävässä kuin kauniissakin muodossa kuuluu tänä aikakautena melkein yksinomaan ranskalaisille.” Hän viittaa erityisesti Rousseauin *Yhteiskuntasopimukseen* ja Montesquien *Lakien henkeen*.

Snellman oli harvoja aikansa ranskalaisen valistusfilosofian puolustajia, sillä se oli huonossa huudossa Euroopassa. Ranskalaiset ovat hänen mukaansa toimineet usealla tutkimuksen haaralla edelläkävijöinä, Descartesista oman aikamme lääketieteeseen: ”Ranskan valistusfilosofia on kaikkein kumoavien inhimillisen tiedon muoto, jonka historia tietää mainita... valistusfilosofia tulee kaikkina aikoina saamaan kunnian sekä suuresta teräväjärkisydestä että jaloista pyrkimyksistä. Ainoa periaate, jonka se otti lähtökohdaksi oli järjen ikuinen, häviämätön

oikeus ja velvollisuus ratkaista kysymys todesta ja epätodesta, hyvästä ja pahasta.”

Hän arvotti silti aika erikoisella tavalla valistusajattelijoiden järjestystä: ”Valistusfilosofiasa vastenmielistä on sen ulkopuoli eli epäusko. Tämä puoli ilmenee inhottavana useissa yhtä turhamaisen ja itsekkään kuin ymmärrykseltään terävän ja sukkelan Voltairen teoksissa. Toiset, kuten Diderot ja d’Alembert olivat teräväjärkisiä, oppineita ja kyvykkäitä kirjailijoita, teoreettisesti totuutta harrastavia, luonteeltaan ja elämältään moitteettomia... Historia on tuominnut valistusfilosofian, mutta historia on myös hyväksynyt sen kaikki pyrkimykset, koska ne ovat vielä tänäkin päivänä nykyajan pyrkimyksiä. Nyt tunnustetaan yleisesti ihmisarvo sinänsä ja tutkimuksen vapaus, jotka valistuksen vuosisata koetti saada voimaan. Mutta nykyisin ei enää uskota, että yhteiskunta voidaan luoda uudelleen teorian mukaan tai että sellaiset teorit voivat korvata kansanuskoa ja kansantapaa.”

Kuten tunnettua, Diderotin teos *Rameaun veljenpoika* ilmestyi aluksi Goethen saksankielisenä käännöksenä *Rameau’s Neffe* vuonna 1805 ja sitä pohti perusteellisesti Hegel *Hengen fenomenologiassaan*. Ruotsiksi se käännettiin vuonna 1825 nimellä *Rameau’s brorson*. Jo vuonna 1807 oli käännetty Diderotin dialogi *Le per e de famille* (1758): *Herr Orbesson och hans familj*. Tiedossa ei ole lukiko Snellman tai Kivi näitä, mutta muuan yhteys on. Kivi luki useaan otteeseen Göschelin teosta *Hegel och hans tid. Med afseende på Goethe. Till Upplysning om den närvarande Philosophiens väsendtliga beskaffenhet och förhållande till tiden*. Muutama vuosi sitten etsin tätä kirjaa, mutta sitä ei löytynyt Suomesta, joten luin sitä Tukholman Kuninkaallisessa kirjastossa. Sittemmin se löytyi myös Kansalliskirjastosta Georg Henrik von Wrightin kirjakokoelmasta. Tässä kappaleessa lukee etusivulla ”Johan Snellman” eli se oli alunperin Snellmanin kappale.

Göschelin teoksessa pohditaan, samaan tapaan kuin Julia Kristeva tekee teoksessaan *Muukalaisia itsellemme*, Diderot’n ja Goethen kautta Hegelin käsitystä sivistyksestä vierautena ja Diderot’n ”rikkonaista kieltä”: Henki- sen maailman kaksi osaa, todellisuus ja puhdas

tietoisuus, asettuvat vastatusten, kun hengen maailma dialektisessa liikkeessä tulee vieraaksi itselleen. Tämä liike on sivistystä. Ja sitä kuvaavan kielen tulee olla rikkiäistä, Kiven sanoin ”teutaroivaa”. Kristevan mukaan ”äärimmäisen kääntyilevä, rikkonainen kieli ei jähmety kunnialliseksi tietoisuudeksi, vaan kumoa jalon ja alhaisen eron, asettaa rikkauden sisäisen kuulun partaalle, ilmaisee kapinaa ’hyläten halveksuntansa’, tuntee luonnollisuutensa, imartelunsa ja halpamaisuutensa; lyhyesti, kaikkina hetkinä liittyy vastakohtiinsa”.

Kukaan ei tiedä onko Diderot’lla ollut vaikutusta Kiveen, mutta ei sitä kannattaisi ihan heti pois sulkeakaan. Kivellä on muutenkin useita suoriakin viittauksia valistusajatuksiin, esimerkiksi hänen tarkka kuvauksensa Juhani Jukolan suulla ”Yhteisestä Luonnonlaista”. Diderotin mukaan ”käymistila maailmankaikkeudessa” tarvitsee alussa hiivaa ja Eero on ”hiivana veljestaikinassa”. ”Henkilö joka ilmaantuu odottamatta seuraamme on kuin käyteaine, joka hapattaa meidät ja palauttaa jokaiseen hitusen hänen luontaista yksilöllisyyttään. Hän ravistelee hereille, hän panee liikkeelle, hän pakottaa ottamaan kantaa puolesta tai vastaan, hän lietsoo esiin totuuden, hän tekee havaittavaksi kunnan ihmisen kunnollisuuden ja riisuu konnalta naamion” (Diderot). ”Kuinka on mahdollista, että pääpahasessani on tuollainen määrä terveitä ajatuksia ja sulaa mielettömyyttä suloisessa sekamelskassa?” (Diderot). Juhani: ”Noh, noh, tulepa päähäni ajatus, eipäs olekaan tyhmä tämä tyhmin pää...” (Kivi).

Diderot’nkin pohtimaan kysymykseen luonnollisesta ja ikuisesta voimasta kaiken yhteiskunta-ajattelun takana Kivi joko ottaa kantaa tai kääntää sen päälleen: ”Kaiken syynä on isänveren perushiukkanen, joka on kovaa ja lahjantonta ainetta” (Diderot). ”Uusia voimia, kuinka lyhytmielisesti ajateltu! Uusia voimia! Jo äidinkohdussa on jokaiselle annettu ikivoimasta vissi määrä” (*Nummisuutarit*). Tämä ja moni muukin seikka Kivestä on jäänyt virallisen tutkimuskaanonin ”kuolleeseen kulmaan”, mutta eihän tässä mikään kiire vieläkään ole, jos halutaan pohtia Kiven filosofisia taustoja.

Varsinainen Diderot-aarreaitta on Joel Lehtosen *Henkien taistelu*. Tähän teokseen olisi syytä paneutua tarkemmin.

Diderot tänään?

Olemmeko tottuneet liikaa sellaiseen filosofiaan esitystapaan, jossa tutkija tutkii ensin asioita komerossaan ja sitten kertoo yleisöille siitä? Sen vastakohtana olen itse kehitellyt filosofia-kahvilan ideaa, jossa keskustellaan yhdessä ja tasa-arvoisesti, ainakin ihanteessa. Pitäisikö elvyttää radikaalien salonkien perinne diderotilaisessa hengessä?

Mitä tarkoittaa koneena oleminen, tai oleminen koneen funktiona? Kone ei tee virheitä eikä erehdy? Kone ei sählää? Ihminen sählää ja tämä sähläys on jopa ”euroistettu” jossain tutkimuksessa. Onko meidän aikamme eräänlainen jalostettu versio mekaanisesta materialismista? Onko meillä enää lainkaan karkeaa materialismia, jossa ”aivot valmistavat ajatuksia, kuten munaskut virtsaa”, niin kuin Agathon Meurman viisaili? Onko seuraava geeniteknologian ontologinen peruskysymys: yhdistyykö elävä materia elävään materiaan, kuollut elävään, kuollut kuolleeseen? Ja jos niin miten ne vaikuttavat toistensa olemassaoloon?

Entä Diderot’n ajatukset luonnonoikeudellisesta anarkiasta ja despoottisesta hallintarivosta? ”Luonnossa kaikki lajit ahmivat toisiaan; yhteiskunnassa kaikki luokat ahmivat toisiaan” (Diderot). ”Hyve on hyytävän kylmä ominaisuus” (Diderot). Mitä tarkoittaa tyrannin mielivalta, valistuneen despoottin arvovalta, kapitalistin ehdoton arvovalta (”rahan nyrkkivalta”, kuten Hegel sanoo), kilpailun arvovalta ja nyt tapahtunut siirtymä pörsstyranniaan?

”Monologi on tyranniaa, tutkimus despotiaa eli ajattelun organisointia, dialogi vapauden harjoittamista” (Diderot).

Kirjallisuutta

- Arvidson, Stellan: *Thomas Thorild och den franska revolutionen*. Tukholma 1938.
- Blom, Philipp: *A Wicked Company: The forgotten Radicalism of European Enlightenment*. Lontoo 2010.
- Blomstedt, Jan: *Shame and Guilt. Diderot’s Moral Rhetoric*. Jyväskylä 1998.
- Chouillet, Jacques: *Diderot. Poet de l’Energie*. Pariisi 1984.
- Diderot, Denis: *De l’interprétation de la nature*. Editions

- Sociales. Pariisi 1971.
- *Essais sur la Peinture*. Editions Sociales. Pariisi 1955.
- *Jaakko Fatalisti ja hänen isäntänsä*. Suom. Jukka Mannerkorpi. WSOY 1992.
- *Mémoires pour Catherine II*. Editions Garnier Frères. Pariisi 1966.
- *Rameaun veljenpoika*. Suom. Kauko Kare. Hämeenlinna 1970.
- *This is not a story and other stories*. Oxford University Press 1993.
- Dlugats, Tamara: *Denis Diderot*. Kustannusliike Progress. Moskova 1984.
- Fontenay, Elisabeth de: *Diderot ou le materialisme enchantée*. Pariisi 1981.
- Goulemot, Jean Marie: *Adieu les philosophes: que reste-t-il des Lumières?* Pariisi 2001.
- Göschel, Karl Friedrich: *Hegel och hans tid. Med afseende på Goethe. Till Upplysning om den närvarande Filosofiens väsendtliga beskaffenhet och förhållande till tiden*. Kääntänyt Carl Julius Lenström. Zacharias Haeggström. Tukholma 1836.
- Hegel, G.W.F.: *Phänomenologie des Geistes*. Berliini 1807.
- Hirn, Yrjö: *Denis Diderot*. Holger Schildts Förlag. Helsinki 1917.
- Hongisto, Pekka: *Thomas Thorild and Common Sense: An Enlightenment before the Enlightenment*. David Hume and Northern Europe. *The Philosophical Age. Almanac* 37, Pietari 2012.
- Hongisto, Pekka: *On Thomas Thorild and Utopias. The Philosophical Age, Almanac* 39. Pietari 2013.
- Ikonen, Teemu: *1700-luvun eurooppalaisen kirjallisuuden Ensyklopedia eli Don Quijoten perilliset*. Gaudeamus 2010.
- Ikonen, Teemu: *Imitaation rajoilla. Täydentävä kirjoitus Denis Diderotin tuotannossa*. Helsinki 2000. ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/taite/vk/ikonen/
- Israel, Jonathan I.: *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750*. Oxford University Press 2001.
- Kaitaro, Timo: *Diderot’s Holism*. Helsinki University Press 1995.
- Kivi, Aleksis: *Nummisuutarit ja muut näytelmät*.
- Kristeva, Julia: *Muukalaisia itsellemme*. Gaudeamus 1992.
- Kundera, Milan: *Jacques and His Master*. Faber and Faber. Lontoo 1985.
- La Mettrie, Julien Offray de: *Ihmiskone*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Niin tai näin 2003.
- Lehtonen, Joel: *Henkien taistelu I–II*. Otava 1933.
- Oittinen, Vesa: *Valistuksen kahdet kasvat. Tieteessä tapahtuu* 3/2012.
- Salomaa, J.E.: *J.V. Snellman. Elämä ja filosofia*. WSOY 1948.
- Volgin, Vjatseslav: *Esseitä sosialististen aatteiden historiasta*. Kustannusliike Progress. Moskova 1982.
- Volguine, V.: *Le développement de la pensée sociale en France au XVIII siècle*. Editions du Progrès. Moskova 1973.
- Voltaire: *Filosofinen sanakirja eli järki aakkosissa*. Vastapaino 2013.

Kirjoittaja on vapaa filosofi ja tiedetoimittaja.